

The Gleaner

Vol 10 (1973)

**Άγνωστα μονόφυλλα των εν Σύρω μισσιοναρίων
και ειδήσεις περί του Φιλελληνικού Παιδαγωγείου**

Δημήτριος Ι. Πολέμης

doi: [10.12681/er.9476](https://doi.org/10.12681/er.9476)

Copyright © 2016, Δημ Ι Πολέμης

This work is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

To cite this article:

Πολέμης Δ. Ι. (2016). Άγνωστα μονόφυλλα των εν Σύρω μισσιοναρίων και ειδήσεις περί του Φιλελληνικού Παιδαγωγείου. *The Gleaner*, 10, 14–22. <https://doi.org/10.12681/er.9476>

**ΑΓΝΩΣΤΑ ΜΟΝΟΦΥΛΛΑ ΤΩΝ ΕΝ ΣΥΡΩ ΜΙΣΣΙΟΝΑΡΙΩΝ
ΚΑΙ ΕΙΔΗΣΕΙΣ ΠΕΡΙ ΤΟΥ ΦΙΛΛΕΛΗΝΙΚΟΥ ΠΑΙΔΑΓΩΓΕΙΟΥ**

Τὰ κατωτέρω περιγραφόμενα μονόφυλλα σχετίζονται πρὸς τὴν ἐν Ἐρμουπόλει τῆς Σύρου δρᾶσιν τῶν μισσιοναρίων κατὰ τὰ μετεπαναστατικά ἔτη καὶ ἰδίᾳ πρὸς τὸ ὑπ' αὐτῶν ἐκεῖ ἰδρυθὲν «Φιλελληνικὸν Παιδαγωγεῖον» λεγόμενον, τὸ τελοῦν ὑπὸ τὴν διεύθυνσιν τοῦ Γερμανοῦ κληρικοῦ Φρειδερίκου Αὐγουστου Hildner, ἐργαζομένου πάντοτε ὑπὸ τὴν αἰγίδα τῆς Church Missionary Society (C.M.S.), ἐπισήμου ἱεραποστολῆς τῆς Ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας. Τὰ μονόφυλλα διεσώθησαν εἰς τὰ ἐν Λονδίῳ ἀρχεῖα τῆς ἰδίας ἐταιρείας.

1. (A 1150). Τρίτη Δημοσία Ἐξέτασις τοῦ Φιλελληνικοῦ Παιδαγωγείου Κατὰ τὴν 30 Ἰανουαρίου 1834.

Μφ. 0.19X0.16 μ. C.M./0.33 ἀρ. 47.

Εἰς σ. 2 περιλαμβάνονται οἱ δύο σχολικοὶ «ὕμνοι» :

«Πρὸ τῆς ἐνάρξεως τῶν ἐξετάσεων θέλει ψαλθῆ

Ο ὙΜΝΟΣ

Ἢ χάρις τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ,

Ἢ ἀγάπη τοῦ Θεοῦ,

Κ' ἡ κοινωνία τοῦ Ἁγίου Πνεύματος,

Ἄς ᾔνοι μ' ἡμᾶς,

Μ' ἡμᾶς ἄλους,

Ἄμὴν !

Μετὰ τὴν ἐξέτασιν τῶν Μαθητριῶν

Ο ὙΜΝΟΣ

Δεῦτε, σύντροφα παιδία !

Ἄς ψαλῶμεν [σταθῶμεν ;] ὑψηλά,

Ὅτι ἐδόθη μας παιδεία,

Ἄς τ' ἔτη μας τὰ τρυφερά.

Μάθησιν ἄς ἀγαπῶμεν,

Καὶ αὐτὴν τῆς νῦν ζωῆς,

Τὴν ἱεράν δὲ ἄς φρονῶμεν

Τιμιωτέραν τῆς λοιπῆς.

Μετὰ τὴν τελευταίαν προσευχὴν.

Ἄμὴν ! Ἄλληλοῦτα».

2. (Α 1151). **Ἐξετάσεις τῶν εἰς τὸ Φιλελληνικὸν Παιδαγωγεῖον Μαθητῶν.** Κατὰ τὴν 30 Ἰαννουαρίου 1834.

Μφ. 0.24X0.19 μ. μετὰ περιθωρίου. C.M./0.33 ἀρ. 47.

Περιλαμβάνει τὸ πρόγραμμα τῶν σχολικῶν ἐξετάσεων τῶν τεσσάρων τμημάτων τοῦ Παιδαγωγείου :

«Τὰ διάφορα Σχολεῖα τοῦ Παιδαγωγείου, θέλουσιν ἐξετασθῆ εἰς τοὺς διαφό[σ. 2] ρους κλάδους τῶν μαθημάτων ὡς ἐφεξῆς :

1

Τοῦ Ἀλληλοδιδασκτικοῦ Σχολείου τὰ Κοράσια

- 1 Εἰς τὴν Γραφὴν
- 2 Εἰς Ἀνάγνωσιν καὶ Συλλαβισμὸν
- 3 Εἰς τὴν Χριστιανικὴν Διδασκαλίαν
- 4 Εἰς τὰ Ἐργόχειρά των.

2

Τοῦ Ἑλληνικοῦ Σχολείου τὰ Κοράσια

- 1 Εἰς τὴν Ἑλληνικὴν Διάλεκτον
- 2 Εἰς τὴν Γεωγραφίαν
- 3 Εἰς τὴν Ἱστορίαν τῆς Ἑλλάδος
- 4 Εἰς τὴν Ἀριθμητικὴν
- 5 Εἰς τὰ Ἐργόχειρά των.

3

Τοῦ Νηπιακοῦ Σχολείου τὰ Νήπια

- 1 Εἰς τὴν Ἱερὰν Ἱστορίαν
- 2 Εἰς Διάφορα Ἀντικείμενα
- 3 Εἰς Στοιχεῖα Γεωγραφίας
- 4 Εἰς τὰ Ἐργόχειρά των.

4

Τοῦ Ἀλληλοδιδασκτικοῦ Σχολείου οἱ Μαθηταὶ

- 1 Εἰς τὴν Γραφὴν
- 2 Εἰς τὴν Ἀριθμητικὴν
- 3 Εἰς τὴν Χριστιανικὴν Διδασκαλίαν
- 4 Εἰς τὰ Στοιχεῖα τῆς Ἑλληνικῆς Γλώσσης.

3. **Φιλελληνικὸν Παιδαγωγεῖον. The Philhellenic School In Syra.**
An Establishment For The Instruction And Education Of Greek Children.

Μφ. 0.275X0.22 μ. ὑποκώωνον. C.M/0.33 ἀρ. 1872.

Ἐκκλησιᾶς [ἀγγλιστί] διὰ χρηματικὴν ἐνίσχυσιν τοῦ σχολείου καθ' ὅσον ἡ C.M.S. περιώρισεν εἰς ποσὸν ἐλάχιστον τὴν χορηγουμένην ἐνίσχυσιν, ἐλπίζουσα ὅτι ἐν καιρῷ τοῦτο θὰ καταστῆ αὐτοσυντήρητον. Φέρει χρονολογίαν «Syra March 7, 1854» καὶ ὑπογράφεται παρὰ τοῦ F. A. Hildner, Missionary of the Church Miss.

Society». Μεταξύ τῶν ἐξουσιοδοτημένων νὰ εἰσπράττουν συνεισφοράς ἀναφέρονται ἐν Ἀθήναις ὁ Hill, ἐν Σμύρῃνῃ ὁ Wolters καὶ ἐν Μάλτᾳ ὁ Lowndes, γνωστοὶ ἅπαντες ἐκ τῆς δραστηριότητος τῶν ἀνὰ τὰς ἑλληνικὰς περιοχάς.

4. Protestant Chapel In Syra.

Μ.φ. 0.27X0.205. C.M./0.33 ἀρ. 95.

Ἐκκλησίαι [ἀγγλιστὶ] διὰ τὴν συγκρότησιν προτεσταντικοῦ ναοῦ ἐν Ἐρμουπόλει ἰδρυθησομένου ἐντὸς τοῦ περιβάλλου τῆς C.M.S. (προφανῶς παρὰ τὸ σχολεῖον τοῦ Hildner). Τυχὸν συνδρομαὶ δέον ὅπως καταβάλλωνται εἰς τοὺς R. Wilkinson, πρόξενον [Βρεττανίας ἐν Σύρῳ], Hildner καὶ Wolters. Τὸ μόνοφυλλον φαίνεται ὅτι ἐξετυπώθη ἐν Μάλτᾳ· κατὰ χειρόγραφον σημείωσιν ἐλήφθη ἐν Λονδίῳ τὴν 18 Σεπτεμβρίου 1840.

Ἐνταῦθα δὲν δύναται νὰ γίνῃ ἐν ἐκτάσει λόγος περὶ τοῦ καλουμένου «Φιλελληνικοῦ Παιδαγωγείου» τῆς Σύρου, τὸ ὁποῖον μετὰ τὴν δραστηριότητα διηύθυνον οἱ προτεστάνται μισσιονάριοι. Ἐπειδὴ ὁμοίως αὐθεντικαὶ πληροφορίαι περὶ τοῦ σχολείου τούτου σπανίζουσιν, αἱ κατωτέρω περιληπτικαὶ εἰδήσεις περὶ τῶν πρώτων ἐτῶν τῆς λειτουργίας του, προερχόμεναι ἰδίως ἐκ δυσσευρέτων ἐντύπων τῶν παρακολουθουσῶν τὸ ἴδρυμα ξένων ἐταιρειῶν, δὲν θὰ εἶναι ἴσως ἄνευ χρησιμότητος.

Τὸ σχολεῖον τῆς Σύρου ἰδρύθη τὸ 1827 τῇ πρωτοβουλίᾳ τοῦ Ἀμερικανοῦ ἱεραποστόλου Josiah Brewer¹ ὁ ὁποῖος ὁμοίως ὀλίγον διέμεινεν εἰς τὴν νῆσον. Πρὸ τῆς ἀναχωρήσεώς του εἰς Σμύρνην, ὁ Brewer μετεβίβασε τὸ σχολεῖον εἰς τὸν Κόρκ καὶ ἔκτοτε τοῦτο λειτουργεῖ ὑπὸ τὴν ἐξάρτησιν τῆς ἀγγλικανικῆς ἱεραποστολῆς. Ὁ Χριστιανὸς Λουδοβίκος Κόρκ (Korek) ὑπῆρξεν, ὡς καὶ πλεῖστοι ἐκ τῶν ἱεραποστόλων τῶν Ἀγγλικανῶν, Γερμανός, καὶ δὴ ἰατρός, εἶχε δὲ ἀφιχθῆ εἰς τὴν Σύρον κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 1828. Ἐπεδόθη μετὰ ζήλου εἰς τὴν ἀνάπτυξιν τοῦ σχολείου, συγχρόνως δὲ ἐπεδίωξε καὶ ταχέως ἐπέτυχεν τὴν ὑποστήριξιν τοῦ Καποδίστρια, ὥστε τὸν Αὐγούστου τοῦ 1828 ἐφοίτων 250 μαθηταὶ μεταξὺ τῶν ὁποίων 80 κοράσια. Ἐν ἔτος ἀργότερον ὁ ἀριθμὸς εἶχεν αὐξηθῆ εἰς 520 (μετὰ 170 κοράσια). Τὸ 1829 ἐπετράπη εἰς τὸν Κόρκ νὰ προσλάβῃ καὶ Ἕλληνα διδάσκαλον, μισθοδοτούμενον παρὰ τοῦ σχολείου. Κατὰ τὸν Δεκέμβριον τοῦ ἰδίου ἔτους εἶχεν ἤδη σημειωθῆ τοι-

1. Ὁ Brewer ἠργάσθη κυρίως εἰς τὴν Σμύρνην ὅπου ἐξέδιδε τὰ προπαγανδιστικὰ φύλλα *The Friend of Youth* (Ὁ φίλος τῶν νέων — εἰς τὴν ἀγγλικὴν καὶ τὴν ἑλληνικὴν, 1832 -

33) καὶ *The Star in the East* (1833 - 34). Ἐγραψεν ἀκόμη καὶ τὸ ἐνδιαφέρον βιβλίον *A Residence in Constantinople in the Year 1827*, New Haven, 1830.

αύτη πρόοδος ὥστε ὁ Κόρκ ἀναφέρεται ὡς διευθύνων δύο ἑλληνικά καὶ δύο ἀλληλοδιδασκτικά σχολεῖα ἀπασχολοῦντα, πλὴν τοῦ ἰδίου, προσωπικὸν ἐκ τριῶν διδασκάλων καὶ δύο διδασκαλισσῶν.² Δὲν ἀποτελεῖ ἐπομένως ὑπερβολὴν ἢ παρατήρησις ὅτι τὸ σχολεῖον τοῦ Κόρκ ἦτο πράγματι τὸ ἄριστον τοῦ εἴδους του ἐν Ἑλλάδι.³

Ἄλλὰ παρὰ τὰς πρὸς τὴν δημοσίαν ἐκπαίδευσιν ἐκδουλεύσεις τοῦ Κόρκ καὶ τῶν συνεργατῶν του, ἡ κοινωνία τῆς Σύρου εἶχε ἤδη σοβαρὰς ἐνδείξεις περὶ τοῦ ἀκάμπτου προτεσταντισμοῦ τῶν μισσιοναρίων καὶ ἰδίως περὶ τῆς ἐχθρότητος τούτων ἐναντι τῶν τύπων λατρείας τῆς Ὁρθοδόξου Ἐκκλησίας. Ἐξ ἐπιστολῆς τοῦ Κόρκ, τῆς 15 Ἀπριλίου 1830,⁴ πληροφοροῦμεθα ὅτι παρὰ τῶν ἑλληνικῶν ἀρχῶν ἐζητήθη νὰ τοποθετηθοῦν εἰκόνες τῆς Θεοτόκου καὶ τῶν ἁγίων ἐντὸς τοῦ σχολείου καὶ ἀκόμη ὅπως τὴν διδασκαλίαν τοῦ μαθήματος τῶν Θρησκευτικῶν, τὴν ὁποίαν μέχρι τότε ἐξετέλει ὁ Hildner, ἀναλάβῃ ὀρθόδοξος ἱερεὺς. Ἡ ἀντίδρασις τόσον τῶν μισσιοναρίων τῆς Σύρου ὅσον καὶ τῶν ἐν Λονδίῳ προϊσταμένων των ὑπῆρξεν ἔντονος. Ἐπ' οὐδενὶ λόγῳ ἦσαν οὗτοι διατεθειμένοι νὰ στέρξουν εἰς παραχωρήσεις ὅσον ἀφορᾷ εἰς «τὰ σύμβολα καὶ τὰς συνηθείας τῆς εἰδωλολατρίας ἢ εἰκονολατρίας», ὡς χαρακτηρίζονται τὰ ὀρθόδοξα εἰκονίσματα τὰ ὁποῖα ἐν τούτοις ἠλιπίζον νὰ ἐξαλείψουν διὰ τῆς διαδόσεως τῆς Παλαιᾶς Διαθήκης εἰς τὴν καθομιλουμένην.⁵ Πρὸς καιρὸν κατώρθωσεν ὁ Κόρκ νὰ κρατήσῃ τὸ σχολεῖον του μακρὰν τῆς τυχόν ὀρθοδόξου ἐπιδράσεως, πάντως ὅμως εἶχε πλήρη ἐπίγνωσιν τοῦ ἐπισηφαλοῦς τῆς προτεσταντικῆς προσπαθείας καὶ ἐξή-

2. *Missionary Register*, ἔτ. 1831, σ. 137.

3. *The Twenty - Sixth Report of the British and Foreign Bible Society*, Λονδῖνον 1830, σ. 92. Ἐνταῦθα ἀναφέρεται ὅτι, παρὰ τὴν ἰσχυρὰν ἀντίδρασιν τῶν καθολικῶν ἱερέων τῆς Σύρου, ὑπῆρχον μετὰ τῶν μαθητῶν καὶ ἀρκετὰ τέκνα καθολικῶν.

4. *Missionary Register*, ἔτ. 1831, σ. 137 - 38.

5. Αὐτ. σ. 141. Ὅχι μόνον διὰ δογματικούς λόγους οἱ μισσιονάριοι ἀπεστρέφοντο τὴν ὀρθόδοξον εἰκονογράφειαν ἀλλὰ καί, κατὰ τὴν ἀντίληψιν τῆς ἐποχῆς, παρουσιάζονται οὗτοι σφόδρα προκατειλημμένοι κατὰ τῆς

ἀκολουθοῦσης τὴν βυζαντιακὴν τεχνοπρίαν ἀγιογραφίας, τὸν χαρακτήρα τῆς ὁποίας δὲν κατενόησαν καὶ συνεπῶς ὡς τέχνην περιεφρόνουν. Χαρακτηριστικὴ ἐν προκειμένῳ εἶναι ἡ μακρὰ διατριβὴ τοῦ Hartley, προπαγανδιστοῦ καὶ τούτου τῆς C.M.S., διὰ τὸν ὁποῖον αἱ εἰκόνες τῆς ὀρθοδόξου λατρείας ἀποτελοῦν ἄθλια κατασκευάσματα στερούμενα πάσης καλαισθησίας (These objects of religious regard are, invariably, most wretched performances, destitute of all taste and beauty). Βλ. John Hartley, *Researches in Greece and the Levant*, Λονδῖνον 1831, σ. 59 - 64, ἰδίως σ. 60.

τησεν ὁδηγίας παρὰ τῆς Ἑταιρείας. Εἰς τὸν Κόρκ ἀπήντησε τότε ὁ γραμματεὺς William Jowett ὁ ὁποῖος συνεβούλευσε ποῖα ἐπιχειρήματα ἦσαν ἐνδεδειγμένα νὰ προβληθοῦν παρὰ τοῦ Κόρκ εἰς τὴν περίστασιν ὥστε τὸ προτεσταντικὸν σχολεῖον νὰ συνεχίσῃ ἀνενόχλητον τὴν λειτουργίαν του.⁶ Ὅπως δὲ φαίνεται, ἡ κατὰ τῶν μισσιοναρίων κατακραυγὴ δὲν ἐκόπασε⁷ καὶ μετ' ὀλίγον ὁ Κόρκ ἠναγκάσθη ν' ἀποχωρήσῃ ἐκ τῆς διευθύνσεως τοῦ σχολείου ἀρρένων, ἀνεμένετο δὲ ὅτι καὶ τὸ σχολεῖον θηλέων συντόμως θὰ ἠλλαξε χεῖρας.⁸ Κατόπιν τούτων ἡ ἐν Λονδίῳ ἐπιτροπὴ διέταξε τὸν Κόρκ νὰ ἐγκαταλείψῃ τὴν Σῦρον καὶ νὰ μεταβῇ εἰς τὴν Κέρκυραν. Παρὰ ταῦτα, εἰς τὴν Σῦρον παρέμειναν οἱ συνεργάται του Hildner καὶ Jetter «ὥστε νὰ ἐξακριβώσουν κατὰ πόσον δύναται οὗτοι νὰ ἐπιτύχουν τοὺς σκοποὺς τῆς Ἱεραποστολῆς ἐν συναρτήσει πάντοτε πρὸς τὰ βιβλικὰ παραγγέλματα».⁹

Ὁ διάδοχος τοῦ Κόρκ, Hildner, ἐπίσης Γερμανός, ὑπῆρξε διαλλακτικώτερος εἰς τὰς σχέσεις του μετὰ τῶν ἐντοπίων καὶ ἠδυνήθη νὰ παραμείνῃ ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ σχολείου του — ὁ Jetter μετ' ὀλίγον ἀνεχώρησεν εἰς Σμύρνην¹⁰ — ἐπὶ σειρὰν ἐτῶν. Ὁ Hildner εἶχεν ὀργανώσει καὶ νηπιαγωγεῖον εἰς τὸ ὁποῖον τὸν Ἰούνιον τοῦ 1830 ἐφοίτων 50 νήπια.¹¹ Ἡ πρόοδος ἐξηκολούθησε καὶ κατὰ τὰ ἐπόμενα ἔτη, ἦτο δὲ

6. *Missionary Register*, ἔτ. 1831, σ. 138 - 39.

7. «Ὁ Κ. Κόρκ, εἰς τὸ Σχολεῖον τῆς Σύρας, ἐδίδασκε περὶ Μυστηρίων καὶ Εἰκότων καὶ τῆς Θεοτόκου ἐναντία παρ' ὅσα ἀποδέχεται ἡ Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία», βλ. τὸ βιβλίον Κυριακοῦ Λαμπρῦλου Χατζῆ Νικολάου, Ὁ μισσιοναρισμὸς καὶ προτεσταντισμὸς εἰς τὰς Ἀνατολάς, ἦτοι διαγωγὴ τῶν προτεσταντῶν, μισσιοναρίων εἰς τὰ μέρη μας, εἰς τινα τε ἄλλα τῆς γῆς μέρη, Ἀθήναι 1837, σ. β'. Κατὰ τὸν Hartley (ἔ.ἀ. σ. 160 - 61), τὸν ὄλον ἐναντίον τοῦ Κόρκ θόρυβον ἐδημιούργησεν ὀρθόδοξος ἱερεὺς ἐν συνενουήσει πάντοτε μετὰ τοῦ ἐπισκόπου του.

8. *Missionary Register*, ἔτ. 1831, σ. 140.

9. Αὐτ. σ. 140. Ὁ Κόρκ (*Bremen 1800 — † Ἀθήναι 1842) εἶχε δώσει

καὶ ἀφορμὰς εἰς τὴν ἐν Λονδίῳ Ἑταιρείαν ἡ ὁποία δὲν ἦτο τελείως ἰκανοποιημένη ἐκ τῆς συμπεριφορᾶς του. Ἡ συνεργασία του μετὰ τῆς C.M.S. ἔπαυσε τὸ 1831. Ὅλιγα περὶ αὐτοῦ βλέπε εἰς P. E. Shaw, *American Contacts with the Eastern Churches, 1820 - 1870*, Σικάγον 1937, σ. 21, καὶ Th. Saloutos, *American Missionaries in Greece: 1820 - 1869*, π. Church History, 24 (1955), σ. 161. Τὸ 1830 ὁ Κόρκ ἐνυμφεύθη τὴν Ἑλληνίδα Μαρίαν Φιλαλήθους.

10. *Missionary Register*, ἔτ. 1831, σ. 452 - 53.

11. Αὐτ., σ. 141 - 42. Κατὰ τὰ ἔτη 1831 - 32 ἐξετυπώθησαν εἰς Μάλταν δύο λόγοι τοῦ Hildner, προφανῶς ἐκφωνηθέντες εἰς τὸ Παιδαγωγεῖον, ἀντίτυπα ὅμως τούτων δὲν ἔχουν ἐπισημανθῆ, πρβλ. Δ. Ι. Πολέμη, *Τὰ*

εὐτύχημα διὰ τοὺς μισσιοναρίους ὅτι συνέπεσε νὰ εὕρισκεται τότε εἰς τὴν Σῦρον ὁ Ν. Βάμβας ὡς ὁ πρῶτος διευθυντὴς τοῦ Γυμνασίου τῆς Ἐρμουπόλεως (1833 - 36),¹² τοῦ ὁποῖου αἱ φιλικαὶ διαθέσεις ἔναντι τῶν μισσιοναρίων δὲν εἶναι ἄγνωστοι. Ὁ Βάμβας ὄχι μόνον διὰ φυλλαδίων ὑπερῆμύνητο τῆς δράσεως τῶν ἐν Ἑλλάδι ἱεραποστόλων,¹³ ἀλλὰ καὶ ἐνεφανίσθη ὡς ὁ ὀμιλητὴς κατὰ τὰς ἐξετάσεις τῶν μαθητῶν τοῦ Hildner τὴν 30 Ἰανουαρίου 1834, καὶ κατ' ἄλλας ἑορτασίμους ἡμέρας.¹⁴

Εἰς τὸ σχολεῖον βεβαίως ἀνεγιγνώσκοντο τὰ ἐκ Μάλτας βιβλία — μαθητικὰ καὶ προπαγανδιστικά.¹⁵ Οἱ πλεῖστοι τῶν συνεργατῶν τοῦ Hildner ἦσαν Ἑλληγες καὶ Ἑλληνίδες, ἐκ τούτων δὲ ὀλίγα ὀνόματα

ἑλληνικὰ ἔντυπα τοῦ ἐν Μάλτᾳ τυπογραφείου τῆς Ἀγγλικανικῆς Ἱεραποστολῆς, «Ὁ Ἐραμιστής», 8 (1970), σ. 165.

12. Πρβλ. Κ. Ἀμάντου, *Νεόφυτος Βάμβας*, π. Ἑλληνικά, 7 (1934), σ. 55· Στ. Γ. Κορρέ, *Τὰ κατὰ τὴν ἰδρυσιν τοῦ Γυμνασίου Σύρου*, Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Κυκλαδικῶν Μελετῶν, 2 (1962), σ. 7 - 35· Ἰ. Θωμοπούλου, Ἡ ἱστορικὴ πορεία τοῦ Γυμνασίου Σύρου εἰς τὸν τόμον «Χρονικὰ τοῦ Γυμνασίου Ἀρρένων Σύρου», Σῦρος 1962, ἰδίως σ. 153 - 54.

13. Βλ. Δ. Σ. Γκίνη - Β. Γ. Μέξα, *Ἑλληνικὴ Βιβλιογραφία, 1800 - 1863*, Ἀθήναι, 1939 - 57, ἀρ. 2339, 2733, 2895, 3024 καὶ 3085. Ἐὰν ὁ Βάμβας — Ἕλληγ καὶ ὀρθόδοξος κληρικὸς — ἐξεδήλωνε φιλικὴν διάθεσιν εἰς τὰς ἐνεργείας τῶν μισσιοναρίων καὶ ὑπετίμα τὸν προσηλυτισμὸν, ἕνας ἄλλος σύγχρόνός του — Ἄγγλος αὐτὸς καὶ δὴ μισέλληγ — εἶδε τὰ πράγματα κατὰ τρόπον διορατικώτερον καὶ δὲν ἐδίστασε νὰ στηλιτεύσῃ τοὺς σκοποὺς τῶν συμπατριωτῶν του ἱεραποστόλων, συμπεριλαμβανομένου καὶ τοῦ γνωστοῦ μας Hartley. «Ἵπὸ τὸν Σουλτάνον — γράφει — ζοῦν 15 ἑκατομμύρια μουσουλμάνων. Ἐχει ποτὲ προσπαθῆσει, ἔστω καὶ ἐμμέσως, ἱερα-

πόστολος νὰ σώσῃ ἕνα ἐξ αὐτῶν; Οὐδέποτε διότι ἡ ἐποχὴ τῶν μαρτυρίων ἔχει παρέλθει. Ποῦ στρέφονται αἱ προσπάθειαι τοῦ κ. Hartley; Μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων, πλὴν ἄνευ ἐπιτυχίας». Βλ. Adolphus Slade, *Records of Travels in Turkey, Greece, etc. and of a Cruise in the Black Sea with the Capitan Pasha in the Years 1829, 1830, and 1831*, Λονδῖνον 1833, τόμ. Β', σ. 462. Ὁ sir Adolphus Slade (1804 - 77) ἦτο ἀξιωματικὸς τοῦ βρεττανικοῦ ναυτικοῦ, ἀργότερον δὲ προήχθη εἰς ναύαρχον. Εἶχε λάβει μέρος εἰς τὴν ναυμαχίαν τοῦ Ναβαρίνου καὶ κατὰ τὰ ἐπόμενα ἔτη ἐγνώρισε καλῶς τὴν Ἑλλάδα, Τουρκίαν, Ρωσίαν κτλ. Κατὰ τὰ ἔτη 1839 - 66 ἦτο ὁ ἐπὶ κεφαλῆς τοῦ τουρκικοῦ ναυτικοῦ καὶ ἐγένετο γνωστὸς ὡς Mushaver Πασᾶς. Ἐκ τῶν ἄλλων βιβλίων του, τοὺς Ἑλληγας ἐνδιαφέρει τὸ ὑπὸ τὸν τίτλον *Turkey, Greece, and Malta*, Λονδῖνον 1837, 2 τόμ., περιέχον ἀρκετὰς εἰδήσεις περὶ τῶν ἑλληνικῶν πολιτικῶν πραγμάτων.

14. Γκίνη - Μέξα, ἔ. ἀ., ἀρ. 2404 - 2405 καὶ 10277.

15. Samuel S. Wilson, *A Narrative of the Greek Mission or Sixteen Years in Malta and Greece*, Λονδῖνον 1839, σ. 247 - 48.

διεσώθησαν. Ὁρισμένοι, ὡς ὁ Δημήτριος Πιερίδης, εἶχον ἐκπαιδευθῆ εἰς τὸ λεγόμενον Κολλέγιον τοῦ Borough Road εἰς Isleworth· ὁ Πιερίδης ἐγένετο πολύτιμος βοηθὸς τοῦ Κόρκ.¹⁶ Ἄλλος Ἕλλην φοιτήσας εἰς τὸ ἴδιον σχολεῖον, ὁ Ἀντώνιος Λάμπρος, ἀνεχώρησεν ἐξ Ἀγγλίας διὰ Σῦρον τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1830.¹⁷ Διδάσκαλοι ὑπῆρξαν ἀκόμη ὁ Κρητικίδης¹⁸ καὶ ὁ Sanderski [Σαντουρτζῆς;], χαρακτηριζόμενος ὡς «Ἕλλην βοηθὸς εἰς τὰ σχολεῖα».¹⁹ Ἐκ τῶν διδασκαλιστῶν γνωσταὶ τυγχάνουν ἡ Ἀργυρῆ Παρπαριᾶ²⁰ καὶ ἡ Ἀριέττα Κορέσση, ἡ δευτέρα διδάσκουσα εἰς τὸ νηπιαγωγεῖον.²¹ Κατὰ τὴν περίοδον 1838 - 42 στενὸς συνεργάτης τοῦ Hildner διετέλεσεν ὁ Γερμανὸς ἱεραπόστολος J. Th. Wolters.²² Τὸν Μάρτιον τοῦ 1842 τὸ σχολεῖον ἀπησχόλει πέντε διδασκάλους καὶ πέντε διδασκαλίσσας.²³

Ὡς πρὸς τὸν ἀριθμὸν τῶν μαθητῶν τοῦ Hildner ἀνευρίσκονται ὀπωσδήποτε λεπτομερέστεραι εἰδήσεις. Περὶ τὸ τέλος τοῦ 1835 ἦσαν εἰς τὸ Παιδαγωγεῖον ἐγγεγραμμένοι 247 ἄρρενες (εἰς τρία τμήματα) καὶ 306 θήλειες (εἰς τέσσαρα τμήματα). Μέρους ὅμως τούτων δὲν παρη-

16. *The Twenty - Fifth Report of the British and Foreign School Society*, Λονδῖνον 1830, σ. 95.

17. *The Twenty - Sixth Report of the British and Foreign School Society*, Λονδῖνον 1831, σ. 54.

18. *Church Missionary Record*, ἔτ. 1836, σ. 52.

19. Αὐτ. ἔτ. 1841, σ. 157.

20. Αὐτ., ἔτ. 1836, σ. 50.

21. Αὐτ., σ. 52. Εἰς τὸ σχολεῖον τοῦ Hildner πιθανῶς ἀνῆκε καὶ ἡ Ἑλένη Γεωργιάδου, γνωστὴ ἐκ τοῦ τίτλου ὀμιλίας τοῦ Βάμβα γενομένης [τὸ 1834] «εἰς τὴν ἑναρξίαν τοῦ σχολείου τῶν εὐγενῶν κορασίων τοῦ ὑπὸ τὴν διδασκαλίαν τῆς εὐγενοῦς Ἑλληνίδος Ἑλένης Γεωργιάδου καὶ ὑπὸ τὴν ἄγρυπτον ἐπιστάσαν ἀξιοσεβάστου ἐπιτροπῆς συνισταμένης ἀπὸ κυρίας καὶ κυρίου «Ἑλληνας καὶ φιλέλληνας». Πρβλ. Γκίνη - Μέξα, ἔ. ἀ., ἀρ. 2346.

22. Ὁ Johan Theodor Wolters (1805 - 82) ἦτο ἐκ Βεστφαλίας καὶ

κατ' ἀρχὰς ἠργάσθη ἐν Περσίᾳ. Κατὰ τὰ ἔτη 1842 - 80 ἦτο ἐγκατεστημένος ἐν Σμύρῃ καὶ ἐκεῖ ἐξετύπωσε προτεσταντικὰ φυλλάδια καὶ βιβλία εἰς τὴν ἑλληνικὴν, τουρκικὴν καὶ ἀρμενικὴν. Διὰ τὰ ἑλληνικὰ ἐντυπα βλ. Γκίνη - Μέξα, ἔ. ἀ., ἀρ. 5004 καὶ 10814. Ὁ Wolters ἦτο ἐπίσης ἐκδότης τῶν διὰ λατινικῶν στοιχείων ἐκτυπωθέντων Εὐαγγελίων Κατὰ Λουκᾶν καὶ Κατὰ Ἰωάννην, (Ὁ Ἑραμιστής, 3[1965], σ. 269 ἀρ. A483, καὶ Γκίνη - Μέξα, ἔ. ἀ., ἀρ. 10735). Τὸ Κατὰ Λουκᾶν Εὐαγγέλιον ἐξέδωκεν ὁ Wolters τῇ βοήθειᾳ τοῦ Ἑλληνοῦ (προφανῶς Λεβαντίνου) Antonio Delessio. Βλ. T. H. Darlow - H. F. Moule, *Historical Catalogue of the Printed Editions of Holy Scriptures in the Library of the British and Foreign Bible Society*, Λονδῖνον 1903 - 11, τόμ. Β' μέρος II, σ. 687, ἀρ. 4996 καὶ 4992.

23. *Church Missionary Record*, ἔτ. 1842, σ. 236.

κολούθει τακτικῶς μαθήματα διότι οἱ ἀριθμοὶ διὰ τὴν κατὰ μέσον ὄρον παρακολούθησιν εἶναι 213 καὶ 249 ἀντιστοίχως.²⁴ Κατὰ τὸν Μάρτιον τοῦ 1842 εἶναι ἐγγεγραμμένοι 371 ἄρρενες καὶ 287 θήλειαι, ἐνῶ κατὰ μέσον ὄρον φοιτοῦν 281 καὶ 229 ἀντιστοίχως.²⁵

Παρά τὰς ἐκάστοτε διαταρασσομένας σχέσεις μετὰ τῶν ἀρχῶν καὶ τῆς κοινωνίας τῆς Σύρου, τὸ σχολεῖον τοῦ Hildner εἶχεν ἀποκτήσει καλὴν φήμην καὶ ἀσφαλῶς ἐκάλυψεν ἓνα κενὸν ἐντὸς τοῦ πλαισίου τῆς ἀνοργανώτου ἐκπαιδεύσεως τῆς ἐποχῆς. Καὶ ἡ ἐπίσημος πολιτεία ἀκόμη ἦτο διατεθειμένη ν' ἀναγνωρίσῃ τοῦτο. Οὕτω, κατὰ ἐπίσκεψίν του εἰς τὴν Σύρον, ὁ Ὅθων τὴν 14 Φεβρουαρίου 1836, ἐπεσκέφθη τὸ Παιδαγωγεῖον καὶ ἐξέφρασε πρὸς τὸν διευθυντὴν τὴν ἱκανοποίησίν του.²⁶ Καὶ κατ' ἄλλην μετάβασίν του εἰς τὴν Σύρον τὴν 3 Ὀκτωβρίου 1841, ὁ βασιλεὺς πάλιν ἐπεσκέφθη τὸ σχολεῖον τοῦ Hildner, συνοδευόμενος ὑπὸ τῆς Ἀμαλίας τὴν φορὰν αὐτήν.²⁷

Περὶ τὸ 1840 ἐπομένως ἡ Ἀγγλικανικὴ Ἱεραποστολὴ καὶ ὁ Hildner εἶχον βασίμους λόγους ὄχι μόνον νὰ αἰσθάνωνται ἱκανοποίησιν διὰ τὰ μέχρι τότε ἐπιτευχθέντα, ἀλλ' ἀκόμη καὶ ν' ἀποβλέπουν μετὰ μεγαλυτέρας αἰσιοδοξίας πρὸς τὸ μέλλον. Ἡ προσπάθεια τῶν μισσιοναρίων νὰ ἰδρῦσουν προτεσταντικὸν ναὸν ἐν Σύρῳ δὲν ἐφαίνετο ἀπραγματοποιήτος. Πέρα τῶν ὅσων ἀναγράφει τὸ ὑπ' ἀριθμὸν 4 μονόφυλλον ἀνωτέρω, περισσότεραι πληροφορίαι περιέχονται εἰς ἔκθεσιν τοῦ 1841 ἀφορῶσαν εἰς τὸ θέμα τοῦτο.²⁸ Ἀγγλικαὶ καὶ γερμανικαὶ προτεσταντικαὶ λειτουργίαι ἐτελοῦντο εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Hildner τὰς ὁποίας, ὡς ρητῶς ἀναφέρεται, εἶχον ἤδη ἀρχίσει νὰ παρακολουθοῦν καὶ Ἕλληνες.²⁹ Ἐν ὄψει τῆς μεγάλης σημασίας τούτου, οἱ μισσιονάριοι ἐπρογραμματίσαν τὴν ἴδρυσιν προτεσταντικοῦ ναοῦ καὶ εἰς τὸ σχέδιον τοῦτο πρόθυμον συμπαραστάτην εὔρον τὸν ἐν Ἐρμουπόλει πρόξενον τῆς Μεγάλης Βρετανίας R. Wilkinson. Μολονότι ὡς κυρία δικαιολογία προβάλλεται ἡ ἐξυπηρέτησις τῶν Ἀγγλῶν ναυτικῶν καὶ τῶν ἄλλων ξένων ἐπισκεπτῶν

24. Αὐτ., ἔτ. 1836, σ. 54.

25. Αὐτ., ἔτ. 1842, σ. 236.

26. Αὐτ., ἔτ. 1837, σ. 36.

27. Αὐτ., ἔτ. 1841, σ. 156 - 57.

28. Αὐτ., ἔτ. 1841, σ. 158.

29. Τὸ θέρος τοῦ 1841 ὁ Hildner μετέβη εἰς τὴν Ἀγγλίαν καὶ ἐκεῖ

ἐχειροτονήθη εἰς κληρικὸν τῆς Ἀγγλικανικῆς Ἐκκλησίας παρὰ τοῦ Λόρδου Ἐπισκόπου τοῦ Λονδίνου (Αὐτ., ἔτ. 1842, σ. 74). Ἴσως πρότερον εἶχε χειροτονηθῆ καὶ ὡς λουθηρανὸς διότι πάντοτε ἀναφέρεται ὡς Reverend.

τῆς Σύρου,³⁰ ἢ σκέψις νὰ μετατραπῆ εἰς ναὸν τὸ μέχρι τότε χρησιμοποιούμενον νηπιαγωγεῖον καὶ παραπλευρῶς νὰ κτισθῆ νέον σχολεῖον διὰ τὰ νήπια δεικνύει τὴν κατεύθυνσιν εἰς τὴν ὁποίαν ἦτο ἐστραμμένη ἡ προσοχὴ τοῦ Hildner καὶ τῶν συνεργατῶν του.

Δημήτριος Ἰ. Πολέμης

30. Ἐν τούτοις, τὸ 1887 Ἄγγλος ἐπισκέπτῃς τῆς Σύρου, παρὰ τὴν παρουσίαν ἀγγλικῶν πλοίων εἰς τὸν λιμένα, δὲν συνήντησεν ἐκκλησιαζομένους εἰς τὸν προτεσταντικὸν ναὸν εἰμὴ δώδεκα ἄτομα ἐκ τῶν ὁποίων δύο ἦσαν Ἑλβετοὶ καὶ τρεῖς ἢ τέσσαρες Ἑλληνες. Οἱ τελευταῖοι δὲν ἦσαν τυ-

χὸν προσηλυτισθέντες ἀλλ' ἄπλοῖ ἐπισκέπτῃ τοῦ ναοῦ, μεταβάντες ἐκεῖ διὰ νὰ συνομιλήσουν μὲ Ἄγγλους καὶ νὰ ἐξασκηθοῦν εἰς τὴν ἀγγλικὴν! Βλ. Alfred Colbeck, *A Summer's Cruise in the Waters of Greece, Turkey, and Russia*, Λονδῖνον 1887, σ. 96-97.